

Beata Wałęciuk-Dejneka

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

„Ofelia wędrowna” – bliżej twórczości Marii Komornickiej

Celem opracowanej przez Barbarę Stelingowską edycji jest przybliżenie niewielkiej spuścizny literackiej, jaką pozostawił po sobie Piotr Odmieniec Włast, „przemieniona” Maria Komornicka. Wszystkie teksty pochodzą z obszernej *Xięgi poezji idyllicznej* – ostatniego dzieła poetki powstałego w Grabowie w latach 1917–1927.

Komornicka to poetka, prozaik, krytyk literacki, tłumaczka. Urodziła się w 1876 roku w Grabowie pod Kozienicami jako druga z siedmiorga dzieci Anny z Dunin-Wąsowiczów i Augustyna Komornickiego. Wychowana w ziemiańskiej rodzinie, zdobyła staranne wykształcenie najpierw w Grabowie, a od 1889 roku w Warszawie. Została zauważona dzięki dojrzałości sądów, zmysłowi krytycznemu, przenikliwości wypowiedzi oraz wycuciu artystycznemu. W roku 1892, kiedy miała szesnaście lat, ukazało się w „Gazecie Warszawskiej” jej pierwsze opowiadanie zatytułowane *Z życia nędzarza*. Dwa lata później wydała tom poezji *Szkice*. W 1894 roku po powrocie ze studiów w Cambridge University napisała cykl krytycznych artykułów *Raj młodości*, w którym ukazała własną wizję płciowości i dała się poznać jako bystry obserwator życia społecznego. W 1895 roku powstała książka zbiorowa *Forpocztę* – efekt współpracy z Cezarym Jellentą i Wacławem Nałkowskim – będąca manifestem programowym modernistów. W 1900 roku ukazały się *Baśnie. Psalmodie*, a w 1902 roku *Biesy*, proza autobiograficzna poetki. Komornicka publikowała też recenzje, artykuły krytyczne m.in. w „Chimerze”, „Głosie”, „Strumieniu” oraz w krakowskim „Życiu”. W 1898 roku wyszła za mąż za Jana Lemańskiego, jednak dwa lata później małżeństwo skończyło się separacją. W 1907 roku Maria Komornicka uległa chorobie związanej z psychiczną transformacją płci. Przybrała wówczas imię męskie Piotr Włast (Odmieniec). Umarła 8 marca 1949 roku w Zakładzie Rodziny Marii w Izabelinie pod Warszawą.

Choroba poetki rozpoczęła się w Paryżu w roku 1905 i trwała ze zmiennym nasileniem do końca jej życia. Pamiętna noc w lipcu 1907 roku

w Poznaniu, która w przełomowy sposób wpłynęła na dalsze życie, od tej chwili już Piotra Własta, stała się przyczyną zamknięcia Marii przez rodzinę na siedem lat w zakładach dla psychicznie chorych. Najpierw przebywała w Obornikach Śląskich, Krakowie, później w czeskiej Opawie i Mcinie pod Warszawą. Z tego niezwykle trudnego okresu zachowały się liczne dramatyczne listy Marii do matki z prośbą o uwolnienie¹. Leczenie nie przynosiło oczekiwanych rezultatów, stan Marii pogarszał się, a wybuch I wojny światowej, ewakuacja pacjentów z kliniki sprawiły, że najstarszy brat, Jan, postanowił zabrać siostrę do rodzinnego Grabowa. W domowym zaciszu Komornicka wraca do swoich zainteresowań, realizując się jako poetka. W takich okolicznościach powstał blisko 500-stronicowy manuskrypt *Xięga poezji idyllicznej*.

Życie Komornickiej było dramatem osoby doświadczającej własnej cielesności, poszukującej tożsamości, uwikłanej w kulturę i dążącej wszelkimi siłami do wyzwolenia się z jej wpływów. Już od wczesnej młodości uznana za genialne dziecko, mające przed sobą świetlaną przyszłość poetycką, przez całe życie nosiła piętno oryginalności. Skutkiem było załamanie nerwowe, w roku 1903 i 1907, którego konsekwencją stało się zamknięcie poetki na kilka lat w szpitalach i zakładach leczniczych oraz wyłączenie jej ze świata literackiego. Zewnętrzną formą choroby była transformacja płci, związana z przybraniem męskiego imienia Piotr Włast i założeniem męskiego stroju.

Maria Komornicka to pisarka niewątpliwie wyróżniająca się na tle swojej epoki. Na owo szczególne wyróżnienie zasługuje zarówno ze względu na ciekawą, choć niezwykle tragiczną biografią, jak i z powodu nie do końca wydanej, pozostającej bowiem w rękopisach, spuścizny literackiej. Materiał źródłowy dla wszystkich utworów edycji *Xięgi poezji idyllicznej. Rzeczy francuskie* w opracowaniu Barbary Stelingowskiej stanowi rękopis znajdujący się w Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza na Rynku Starego Miasta w Warszawie. W stanie bardzo dobrym przetrwał on trudny czas II wojny światowej, najpierw – zgodnie z wolą autorki – przechowywany był w parafii grabowieckiej, następnie zaś w warszawskim mieszkaniu siostry Anieli Komornickiej, która na jego marginesach zapisała informacje uzupełniające i sporządziła spis rzeczy.

Życie Marii Komornickiej można podzielić na dwa etapy – przed załamaniem psychicznym oraz po nim. O ile znana, doceniana i często omawiana jest błyskotliwość pisarki sprzed czasu choroby, o tyle rzadko analizowana i niedostrzegana pozostaje twórczość z drugiego okresu jej życia. Z pewnością na fakt braku zainteresowania utworami z obszernej spuścizny wierszy napisanych w Grabowie wpływ miała negatywna opinia, jaką sformułował pod adresem późnej twórczości Komornickiej Stanisław Pigoń. Jego ocena *Xsięgi* zamykała się twierdzeniem: „z rzadka tylko zapełgał tam promyk dawnego talentu. Na ogół: smutne świadectwo

¹ Zob. M. Komornicka, *Listy*, zebrał i oprac. E. Boniecki, Warszawa 2011.

ruiny”². Niniejsza edycja pozwala czytelnikowi na samodzielną weryfikację tego stwierdzenia.

Xięga poezji idyllicznej. Rzeczy francuskie gromadzi teksty obcojęzyczne wraz z dokonanymi na potrzeby publikacji ich przekładami na język polski. Obejmuje 31 utworów napisanych w języku francuskim oraz jeden w języku niemieckim. Obcojęzyczność jest tu jedynym kryterium przyjętym przy doborze utworów, nierzutującym jednak na odbiór oraz interpretację treści. Tezę tę wydaje się potwierdzać sama autorka, gdyż w części zatytułowanej *Uwagi do niniejszej Xięgi* można odnaleźć następującą wskazówkę: „W układzie utworów nie trzymałem się ani chronologii ich powstawania, ani kategorii treści. Przyświecała mi intencja objaśniania ich przez zbliżenie”. *Xięga poezji idyllicznej* nigdy nie została wydana w całości drukiem. Jej autorem jest Piotr Odmieniec Włast, co potwierdza karta tytułowa. „Pierwsze” imię i nazwisko zostało umieszczone pod nazwiskiem autora, w nawiasach i cudzysłowie („*Marya Komornicka*”) i świadczy o tym, że Komornicka celowo ukazuje się czytelnikowi jako „nowa” osoba, świadomie zaznaczając dokonane przeobrażenie z „ja” kobiecego na „ja” męskie.

Po raz pierwszy – o czym informuje nas Barbara Stelingowska – wybrane wiersze pochodzące z *Xięgi* ukazały się w 1977 roku, w zakończeniu eseju poetyckiego Marii Dernałowicz *Piotr Odmieniec Włast*³. Z ogromnego zespołu wierszy wybrano pięć utworów: *Dziwny sen*, *Radość śliw*, *Placz zaduszny 1919*, *Splendid Isolation* oraz *Na nutę „Jaworowe ludzie”*. Kolejna publikacja wierszy nastąpiła w książce *Odmieńcy* w opracowaniu Marii Janion⁴. Były to: *Strzyż*, *Mumia*, *Na nutę „Jaworowe ludzie”*, *Parafraza*, *Przestroga*, *Veto organizmu*, *Po operacji*, *Starość*, *Arcykłopot poufny*, *Imaginacja i nogi*, *Znużenie* [fragmenty], *Hymny nadziei* [fragmenty]. Największy wybór tekstów przybliżyło opracowanie Marii Podraza-Kwiatkowskiej, gdzie z *Xięgi poezji idyllicznej*⁵ zamieszczono: *Znużenie*, *Medytacja* [fragmenty], *Tantal szpitalny*, *Nostalgia*, *Dziwny sen*, *Strzyż*, *Ermahnung*, *Nie spiesz się III*, *Mumia*, *Odnalezienie*, *Hymny nadziei* [fragmenty] *1a Jeszcze nas nie ma*, *1b Ludźmi jesteśmy*, *II Będziemy*, *III Co było, jest*, *V Dziś najwspanialszy dzień*, *VI Każdy najlepszy*, *Xa Do ojca wracamy*, *XI Prawo tajemnicy*, *XVa Śpiew skowronka*, *Nauka węża*, *Radość śliw*⁶, *Odwilż*, *Wieczór*, *Słota*, *Październikowi święci*, *Czarłolania i Seni*, *Romans anemiczny*, *IV List Czarłolani*, *Modlitwa za Żenię*, *Kąpiel słoneczna*, *Czerwiec w polu*, *Wieczór czerwcowy*, *Brama niebieska*, *Splen-*

² „Archiwum Literackie”, t. VIII: *Miscellanea z pogranicza XIX i XX wieku*, Wrocław 1964, s. 341, 350.

³ M. Dernałowicz, *Piotr Odmieniec Włast*, „Twórczość” 1977, nr 3, s. 75–78 (tekst ponowiony w książce tejże, *Cudze życie*, Warszawa 2008, w której znalazła się również *Glosa do tekstu „Piotr Odmieniec Włast”*).

⁴ *Odmieńcy*, Transgresje 2, red. M. Janion, Z. Majchrowski, Gdańsk 1982.

⁵ *Maria Komornicka. Utwory poetyckie prozą i wierszem*, oprac. M. Podraza-Kwiatkowska, Kraków 1996.

⁶ Wiersz wchodzący w skład cyklu *Szkice zimowe*.

did Isolation, *Niespokojny ranek, W nocy, Po operacji, Veto organizmu, Na nutę „Jaworowe ludzie”, Twarz, Na płaskim dachu* [fragment końcowy]. Jadwiga Zacharska w książce *Poetki przelomu XIX i XX wieku. Antologia*⁷ podała do publikacji trzy wiersze: *Nie spiesz się!* [fragment III], *Dziś najwspanialszy dzień* [fragment] oraz *Po operacji*. Fragmenty utworów wykorzystwała także Izabela Filipiak w artykule: *W+M=WM [w:] Nowa świadomość płci w modernizmie. Studia spod znaku gender w kulturze polskiej i rosyjskiej w schyłku stulecia*⁸, w książce *Obszary odmienności. Rzecz o Marii Komornickiej*⁹, oraz w sztuce o Komornickiej *Księża Em*¹⁰, a także Edward Boniecki¹¹, Katarzyna Ewa Zdanowicz¹² oraz Brygida Helbig-Mischewski¹³. Na osobne wyróżnienie zasługuje również książka Krystyny Kralkowskiej-Gątkowskiej *Cień twarzy. Szkice o twórczości Marii Komornickiej*¹⁴, która prócz wykorzystania fragmentów utworów z *Xięgi*, w *Aneksie* dostarcza przekładu trzech wierszy z języka francuskiego: *Artiste (Artysta), Place aux Dames! (Miejsce dla pań!)* oraz *Printemps (Wiosna)*. Dla obecnej edycji stanowić mogą one ciekawy kontekst, zwłaszcza dla analiz translatorskich.

Obecny tom wierszy Komornickiej jest pierwszą tego rodzaju publikacją bazującą wyłącznie na *Xiędze poezji idyllicznej*. Wydanie wierszy w opracowaniu Barbary Stelingowskiej i tłumaczeniu Joanny Majewskiej pozostaje wierne zamysłowi autorskiemu Marii Komornickiej. Układ tekstów został pomyślany tak, by umożliwić czytelnikowi ich samodzielny ocenę. Obok siebie na dwóch stronach zestawione zostały wiersze w języku oryginalnym i w polskim przekładzie. Oryginalne teksty obcojęzyczne umożliwić mają odniesienie dla wnikliwego czytelnika, pozwalające na zapoznanie się ze sposobem pisania autorki i z różnicami podczas tłumaczenia. Ważną cechą niniejszej publikacji jest także brak wykładni analizy i interpretacji, w myśl zasady, że każdy wartościowy utwór obroni się sam i wystarczy przybliżyć go, umożliwiając tym samym samodzielny jego ocenę czytelnikowi. W związku z tym aparat krytyczny również został ograniczony do niezbędnego minimum. Dodatkowym atutem edycji są zeskanowane fotokopie wierszy Piotra Własta.

W *Posłowniu* Stelingowskiej znajduje się wiele interesujących wiadomości dotyczących szczegółowego warsztatu pracy poetki, pisowni, strategii

⁷ J. Zacharska, *Poetki przelomu XIX i XX wieku. Antologia*, Białystok 2000.

⁸ I. Filipiak, *W+M=WM [w:] Nowa świadomość płci w modernizmie. Studia spod znaku gender w kulturze polskiej i rosyjskiej w schyłku stulecia*, red. G. Ritz, Kraków 2000.

⁹ *Taż*, *Obszary odmienności. Rzecz o Marii Komornickiej*, Gdańsk 2006.

¹⁰ *Taż*, *Księża Em*, Warszawa 2005.

¹¹ E. Boniecki, *Modernistyczny dramat ciała. Maria Komornicka*, Warszawa 1998.

¹² K. E. Zdanowicz, *Kto się boi Marii K.? Sztuka i wykluczenie*, Katowice 2004.

¹³ B. Helbig-Mischewski, *Strączona bogini. Rzecz o Marii Komornickiej*, tłum. K. Długosz, B. Helbig-Mischewski, K. Pukański, Kraków 2010.

¹⁴ K. Kralkowska-Gątkowska, *Cień twarzy. Szkice o twórczości Marii Komornickiej*, Katowice 2002.

odbioru, przekładu czy typów podmiotu lirycznego. Ponieważ *Xięga* w całości dostępna jest jedynie w rękopisie, ważna jest informacja redaktorki tomu opisująca ów rękopis. Stelingowska przybliży niełatwą pisownię autorki (ze względu na podobieństwo zapisu grup spółgłoskowych czy form archaicznych), wyjaśnia charakterystyczne elementy interpunkcji (powody stosowania m.in. kropek, myślników, dwukropków) i inne autorskie wyróżnienia. Ważne są także informacje związane z dotychczasowymi wydaniem – odsłaniają one prawdę o tym, że *Xięga* jest zbiorem absolutnie nieznanym, nieopracowanym i nieopisanym. Nie stanowi więc – w odróżnieniu od wcześniejszych tekstów autorki – materiału będącego przedmiotem analizy literackiej. Wartością *Posłowa* jest jego rzeczowość – ułatwia ona prawidłowe odczytanie zbioru wierszy. Uwagi wydawnicze są interesujące zwłaszcza dla filologa, który chciałby poznać źródło wierszy i zrozumieć ich oryginalny kształt. Wartość tomu polega również na tym, że umożliwia (szkoda, że tylko fragmentarycznie) zapoznanie się z jedynym tekstem Piotra Własta – męskiego odpowiednika Komornickiej. W związku z tym pojawiają się pytania: czy był to tom nowatorski w porównaniu z wcześniejszymi utworami poetki? A jeśli tak, to na czym to nowatorstwo polegało?

Dodatkowym atutem recenzowanej publikacji jest słowo od tłumacza wyjaśniające, porządkujące pojęcia, objaśniające warsztat pracy i proces tłumaczenia. *W uwagach od tłumacza* Joanna Majewska przybliży trudny proces dekodowania znaczenia tekstu źródłowego napisanego w języku obcym, a następnie kodowania tego znaczenia w tekście docelowym, redagowanym w języku ojczystym tłumacza (s. 142). Majewska, absolwentka Uniwersytetu La Sorbonne Nouvelle w Paryżu, dokonuje aktu translatorskiego, oddając wartość tekstu w sposób najbliższy myśleniu i procesowi obrazowania Komornickiej. Nie bez znaczenia jest także fakt, że przekład został zaaprobowany przez Krzysztofa Andrzeja Jeżewskiego, tłumacza literatury polskiej. Autor przełożył na język francuski między innymi teksty Cypriana Norwida, Witolda Gombrowicza, Czesława Miłosza, Wisławy Szymborskiej, Tadeusza Różewicza, Jana Pawła II oraz poetów współczesnych.

Edycja wierszy Marii Komornickiej w opracowaniu Barbary Stelingowskiej promuje i przybliży postać Marii Komornickiej, przeciętnemu czytelnikowi kojarzącej się głównie z tragiczną biografią autorki związaną z przemianą płci, z transseksualnością, której uległa z powodu choroby psychicznej wynikającej z nadprzeciętnej wrażliwości i niedopasowania emocjonalnego do ówczesnych norm kulturowych. Mizoginizm, patriarchy nie stwarzały odpowiednich warunków dla rozwoju osobowości autorki (i kobiet w ogóle), co też miało swoje przełożenie na literaturę, a czego *Xięga* jest wymownym przykładem. Stelingowska dokonuje zmian w świadomości o pisarce, przybliżając jej twórczość, oryginalny sposób myślenia, modernistyczne uwarunkowania i nowatorstwo. Bo Komornicka/Włast to przede wszystkim autorka/autor, którego całe życie podporządkowane

było twórczości i literaturze. Nawet obłąd, choroba psychiczna nie zdołały zmienić celu nadrzędnego, jakim było pisanie.

Edycja wpisuje się również w szerszą grupę tekstów ujawniających przemiany w świadomości naukowej, literackiej i filozoficznej charakterystycznej dla przełomu XIX i XX wieku w literaturze polskiej. Wpisuje się także w nurt studiów podejmowanych z perspektywy kobiecej, w obszarze *gender*, widzianej przez pryzmat filozofii i kultury feministycznej. Osoba pisarki jest w tym kontekście raz po raz przywoływana – zwykle jako przykład oryginalności, inności, transformacji. Omawiana, analizowana, stanowi inspirację dla artystów¹⁵ i badaczy, nadal jednak bardziej jako kobieta niż pisarka, z czym też, paradoksalnie, sama autorka walczyła przez całe swoje życie. Edycja Barbary Stelingowskiej jest próbą przywrócenia właściwego porządku rzeczy – zgodnie z wolą autorki – która była, ponieważ pisała, a nie pisała – ponieważ była.

Piotr Odmieniec Włast (Marya Komornicka), *Xięga poezji idyllicznej. Rzeczy francuskie*, oprac. Barbara Stelingowska, przeł. Joanna Majewska, Warszawa 2011, ss. 150.

Beata Wałęciuk-Dejneka, “Ofelia wędrowna” (“Wandering Ophelia”) – a closer look at Maria Komornicka’s output

Summary

Review: Piotr Odmieniec Włast (Marya Komornicka) *Xięga poezji idyllicznej. Rzeczy francuskie* (*Book of idyllic poetry. French things*) Ed. Barbara Stelingowska, transl. Joanna Majewska, Warsaw 2011, pp.150.

The review takes a closer look at the edition of poems left by Piotr Odmieniec Włast or Maria Komornicka edited by Barbara Stelingowska in Warsaw in 2011. *Xięga poezji idyllicznej. Rzeczy francuskie* (*Book of idyllic poetry. French things*) collects texts in a foreign language along with translations done by Joanna Majewska. The review contains a short biographical outline of the poet revealing her dramatic life before nervous breakdown and after it. Moreover, it reviews the up-to-now editions of the texts included in the manuscript of *Xięga poezji idyllicznej* and presents the researchers who in the last years studied the life and output of Maria Komornicka. It also shows the edition of the poems on the basis of afterword and translator’s remarks inscribing the publication in the current of studies done from the perspective of feminist and cultural philosophy.

¹⁵ Zob. monodram: *Komornicka. Biografia pozorna*, reż. B. Frąckowiak, Lublin–Bydgoszcz 2012 (w roli głównej Anita Sokołowska).